

Eliza Katolikoa eta euskaldungoa

Ikerketaurreko zenbait ohar

Joseba Intxausti

Ondoren datozen oharren asmoa hauxe da: Euskal Herriko Eliz(ar)en eta euskal hiztungoaren arteko hizkuntz harreman sozialen historia planteatzen hasteko zenbait ikerkizun eta ikuspegi gogoratzea. Alde batetik, hitzaldi baten oihartzuna da hemengo hau (Deustuko Unibertsitatean, UZEIren erlijio-hiztegia aurkeztean emandako mintzaldi batena), eta, bestetik, Euskal Herriko Unibertsitatearen Udako Ikastaroan eman eta "Eliztarrak eta euskal kultura, hizkuntz historia sozialaren argitan" artikuluan argitara zenaren luzapen/laburpen osagarria (in: (1987): *Euskal Herriaren Historiaz. III. Kultura eta erlijiosoak*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea. 117-137. or.).

Oraintsu arte, Elizaren burubide soziolinguistikoek ez digute agian sobera lagundu euskaltzaleoi histori lan horri libreki hel-tzen; iker-giroa ozpinduta zegoen, nonbait. Baina iker-askatasu-na ondu beharra dago alor honetan. Asmo interesatu horrekintxe dakartzagu hona ondoko ohar hotz hauek.

1. Elizaren eta hizkuntzaren, edo hobeki, elizen eta hizkuntzen arteko historia soziolinguistikoa gorabehera handi eta ñabardura ugarikoa izan da, mendeak zehar eta herri ezberdinetan. Baita Euskal Herrian bertan ere. Gure historia apalean, erlijio eta/edo eliza bat baino gehiago izan dugu gure sei-zazpi lurralde hauetan, eta bat nagusitu denean —Eliza Katolikoa, alegia—, beronek ere gisa ezberdineko burubide soziolinguistikoak izan ditu elizbarruti, barne-erakunde, elkarte eta eliz eginkizunetan, eta guzti hori, gainera, aldatuz joan da garai eta giroen aldarreekin.

Horrela, ba, nahikoa katramilatsua eta zabala da euskararen eta Eliza Katolikoaren arteko harremanen eta zerikusien historia. Bestalde, ez da batere harritzekoa *gaiaren konplexutasuna*, zeren eta ez baita berau euskararen eta gure Herri honen deus berezia, alderantziz baizik: gaia da, bere orokorrean, zabala eta, zenbaitetan, nahasia.

Gai polemikoa izan dugulako (eta agian oraindik ere halakoxea delako), komeni zaigu, lana geroz eta finezia landuagoz egin dezagun, ikergai honek dituen alde, ikuspegi eta azter-puntuak, beren ugaritasun horretan, begiratzen hastea. Azken buruan, ikertu nahi dugunari galderak nondik eta nola egin begiratzen hastea baizik ez da hori. Ikergai honek eskatzen duen hurbilpen-modua zerbait erosoagotu nahirik datoz ondoko lerro hauek, beren orokortasunean ere zertxobait lagun dezaketelakoan.

1.1. Erlijioen, edo nahiago bada, elizen eta hizkuntzen arteko harremanek *ondorio etno-linguistiko sakoneko* historia sozio-kultural handia dute, askotan herrien eta zibilizazioen historia osoa itxuraldatzerainokoa, gainera. Islamizazioaren eta berorren hizkuntzaren (arabieraren) loturak, edo Asia Hego-ekialdeko Budismoaren jokabide instituzional linguistikoa gogora litezke hemen, bi adibide ezberdin argigarri bezala: lehen kasuan, erlijio berriak hizkuntz trukaketa ekarri zuen askotan (Maghreb-en, esateko); bigarrenean, gure Erdi Aroko eliz latinaren funtzio be-retsua bete ditu palierak, *lingua franca* bilakatuz.

Euskaldungoaren eta Elizaren arteko erlazio historikoaz batorazio kritiko orokorra landu ahal izateko, badirudi premiazkoa izango litzatekeela Euskal Herritik kanpoko eta hemen izan ditugun Elizen moldeetatik kanpoko jokabide erlijioso-linguistikoen panorama historiko minimo bat aurrean izatea. Era berean, Elizarena ere baldintzatu duten politika linguistiko estatalak ezagutzea oso probetxuzkoa gerta liteke, lehen pauso bezala.

Arruntki ez du ematen, gure artean, informazio-iturri hauek kontutan hartu izan direnik; baina aurrerakoan perspektiba ireki batekin jotzeko, gure euskararen eta euskal Elizaren kasua kanpokoetatik (beste Elizetatik eta eliz kanpokoetatik, alegia) begiratu beharko genukeela pentsa liteke. Adibidez, hemengo Eliza latino-erromatar hau ezezik, Ekialdeko Eliza kristauak begiratu, eta, edozein eratan ere, Eliza bere jokabide politiko-linguistikoetan hain gertutik ukitu duten egokiera historikoak begiratu: Despotismo argizatua, politika linguistiko liberala, Errestaurazioa, abertzaletasuna, etab. Urkizak, *Karmel* aldizkariaren orrialdeetan eman dizkigun argibideen antzekoak (*Karmel* 183. zenb., 1987, 65-76. or.), edo Espainiako misio-kolonialismoan Lorenzanak bultzatutako proiektuaren gisakoak (1769) adibide onak dira esan nahi duguna aisago ulertzeko.

1.2. Bestalde —eta, hain zuzen, hau da azterkizunaren konplexutasuna begi-bistan jartzen digun beste alde bat—, *Eliza Katolikoa erakunde sozialki ongi errotua* izan da euskal gizartean, Berant Erdi Arotik hona bederen. Honen ondorioz, bertoko baldintzapez soziolinguistikoek zerikusi hurbila izan dute Eliza honen jokabide linguistikoekin, eta alderantziz: Elizak berak ere biziki baldintzatu du hizkuntzarekiko gure herriaren jokamolde soziala eta, oro har, gure bilakaera soziolinguistikoa. Onerako edo txarrerako, hori dena dialektika bizi eta aldakor batean joan izan da, mendeak zehar.

Inondik ere, anekdota historiko soil hutsa izan ez den Erakunde honen bizitza gure herriaren historia sozial osoaren barnean kokatuz begiratu beharko da (eta berdin, berorren hizkuntz historia soziala), eta ez aparteko historia isolatu bezala, sarriegi eta errazegi egitera arriskatu garen gisan. Berriz ere, ba, begiratu nahi dugun alor mugatua ikusteko panorama eta lan zabalagoetatik ere begiratu beharra azpimarratu nahi da oharkizun honekin.

Haatik, uler daitekeenez, kanpoko elizen historia unibertsal soziolinguistikoa, nahiz Estatuaren Elizarekiko hizkuntz politika, alde batetik, eta euskal historia orokorra, bestetik, atariko prolegomena edo lagungarri hutsak ditugu, gaiari zuzenki heldu ahal izateko. Horregatik, azterkizunaren barrutia zein aldetatik begiratu, da berehalako galdera.

1.3. Elizek, elkarte bezala, hiztongo bat osatzen dute beren baitan. Areago oraindik: Eliza kristauen kasuan, "Liburu" batean eman zaien hitzezko goi-agerkundera erroturik dute beren

erlijiozko fedea: *Biblian*. Fedea, beraz, *hitzez esaten* da, eta zabaltzen: sineskizunak *mintzatuz* ematen dira, eta ospatzen.

Horrela, ba, fededun kristaua —giza izaera, hitzuna delako ezezki, bere sinesmena liburu bati eta elkartearen hitzari lotuta bizi duelako ere—, hizkuntzaren beharretan aurkitzen da, irudiaren beharretan baino areago. Arrazoi bikoitza dute “Liburu-erlijioek”, ba, herrian herriko hizkuntzarekin zeresan eta zerikusi handiak eta konplexuagoak izateko. Ez da harritzekoa, hortaz, hemen ukitu nahi dugun gaia baldintzapen erlijioso-historiko horretatik ere aztertu behar izatea.

2. Ez naiz hasiko orain “eliza” eta “eliztarrak” kontzeptuak ohar labur hauetarako mugatzen, hain zuzen hitzok izan ditzaketen anbiguitasunez baliatuko bait naiz gai honi zein ikuspuntu eta mugapen ezberdinekin hel diezaiokegun erakusteko. Aztergai historiko zabal hau, *ikuspegi eta mugaketa ezberdinetatik* begira dezakegu.

Demagun, esate baterako, sei puntu-modu hauetako edozeinetatik heltzen diogula, hizkuntz *status*-aren historia eginez (ondorengo lehen lau puntuak), edota *corpus*-aren eliz historia begiratuz (azken bi puntuak):

2.1. Oro har, eliztar ororen (elizgizon-emakume eta laiko) *euskararen aldeko nahiz kontrako pentsamolde, erabaki, arau, jokabide, lan eta ekinbide pertsonal eta instituzionalak* azter litezke, historia hau bere erarik zabalenean hartu nahi balitz.

2.2. Gisa mugatuago batean, *eliztarren* (eliz-gizon eta -emakumeen) *euskarazko lan idatzien* gorabehera sozio-historikoak azter genitzake. Esate baterako: argitalpenen katalogoa, hor egindako inbertsioak, idazlearen eliz barneko *status* soziala, lan zabalkunde soziala, etab.

2.3. Ez luke interes eskasagoa, zuzenki *euskararen erabilera eliztarrak* ikertzeak. Batzutan, elizen hizkuntz erabilpenak oso kodetuak izaten dira; bestetan, hizkuntz baimen, debeku eta beldurrak erabaki sozial libreagoen arabera ezartzen edo nagusitzen dira. Aldakuntza kodetuen frogarik onena, Vatikanoko II.aren ondoko legeria miatzea izango litzateke (Bugnini-k bildu ditu arauok): Liturgia, predikua, katekesia, kantua, itzulpenak. Dena den, sistemarik kodetuenean ere beti geratzen dira Elizan hizkuntz espazio libreak: eliz kulturaren literatura...

2.4. Baina, dakigunez, eliztarrek ez dute euskara hain eliz barnean bakarrik erabili. Azterketa, zerbait zabalkiago hartu nahi balitz, *eliztarren euskara-erabilerak* ikus litezke, hau da, eliz barneko erabileretatik hasi eta eliztarrek erakundetik kanpo ere egindakoak begiraturaz: Pastoralearan, oro har, eta eliztarren eguneroko bizitza pertsonal arruntean, talde sozial honek sarritan izan ohi duen bizitza kulturala ahantzi gabe.

2.5. Alderantziz, euskara bere baitango *corpus*-ean miaztea nahiago izango balitz, egiteko dago oraindik *eliz euskararen historia*, hots, eliz-gizonek —horixe zirelako, hain zuzen— hizkuntzaren baitan izan duten eragina. Alor zabalegia da, agian, hau; baina, nahi bada, ondokora muga litekeena ere bai.

2.6. *Eliz terminologiaren historia* egiteko dago, bizi izandako terminologi historia horretarako bilketa serioen bat falta ez bada ere (UZEIko erlijio-hiztegiaren aurreko lanetan, esate baterako).

3. Azterkizunaren adibidezko sei puntu hauetatik agerian geratzen zaigun ikuspuntu mugagarri bat zera da: eliz erakundearen eta euskararen arteko harremana *bi esparru-modu sozialetan* bana genezakeela:

a) Batak, eliz erakundearen barneko hizkuntz erabilerak hartuko lituzke aintzakotzat, erabiler horiek ofizialki arautuak, aholkatuak nahiz borondatezkoak izan.

b) Beste ikuspuntutik, Elizek beren ohizko barne-bizitzetatik kanpora izandako eragin soziolinguistikoa gogoratuko litzaiguke.

3.1. Bereizketa tematiko honek (barne-hizkuntza, kanpo-hizkuntza) badu beharbada interesik; hala ere, ez da komeni bi esparruok guztiz bereizita uztea, izan ere eliz politika linguistiko bat beraren bi aurpegi bait dira; eta elkar baldintzatzen dute. Erakunde-barneko betidaniko dikotomia linguistikoek (latina/herri-hizkuntza, erdarak/euskara) badute, uste dut, zerikusirik eliztarren eliz kanporako mentalitate eta jokabideekin, eta beti ere komeniko da lehen puntu horren lerro nagusienak behintzat ezagutzea (erakunde-barneko egoera soziolinguistikoa, alegia), bigarreneko lanak (kanpoko lan euskaltzaleak/erdaltzaleak) beren jatorrizko testuinguruan ulertu ahal izateko.

3.2. Kristau-elizetan, hizkuntz hautapenak elebakarrak, elebidunak edo eleaniztunak izan dira, garai eta errito ezberdinen arabera. Gurean, Eliza Katolikoa elebiduna (latina/euskara) edo

hirueleduna (latina/euskara/erdara-k) gertatu da, eta nahitaez Euskal Herriko hizkuntza gatazketan tartekoa izan da, inguruko egoera soziolinguistikoen artean. Horretaz gain, lurralde elebarkarretan ere Elizak beti izan du, gure artean, beste bigarren hizkuntza bat bederen (latina). Eliz barneko eleaniztasun honek, uste daitekeenez, bere eragina izan du eliztarren hizkuntz mentalitateak eratzean, nahiz eta molde ezberdineko eragina izan eliztarren sektore sozial ezberdinetan. Hain zuzen, ezberdintasun hauek ere azpimarratzekoak bait dira.

3.3. Mendeak zehar Eliza Katolikoak izan duen eskarmentu soziolinguistikoak (misoak, kolonizazioa...) hizkuntzekiko teorizazioa eta mentalitate gidatu batzuk ere sortu ditu. Nazioarteko eta kulturarteko erakundea izan da Eliza Erromatarra, baina botere-zentru indartsua ardaztat hartuta (Erroma) eratu izan du bere bizitza. Elizaren hizkuntz nazioartekotasunaz, alde batetik, eta tokian tokiko komunitate linguistikoek, bestetik, teologia eta etika soziolinguistiko bat landu dute teorikari katolikoek. Ondorioz eta/edo kausabidez, legeria, mentalitate, jarrera eta jokabide soziolinguistiko ohartuak topa litezke eliztarren artean. Gainerako baldintzapen historiko eta linguistiko-kulturalen artean, teorizazio horiek Euskal Herrian ere presente egon dira, modu monolitiko batean izan ez bada ere.

3.4. Eta, honekin, aipatuta bederen utzi beharko litzatekeen zerbaitetara gatoz: eliztar euskaltzaleen (= euskaltzale eliztarren?) eta eliz erakundearen arteko adostasunak edo gatazkak. Eliz gorputz sozialaren beraren barneko arazo linguistikoa da hori, baina Elizako apaiz, fraide eta mojen artean ezezik, hizkuntzaren bizitza sozial orokorrean behin baino gehiagotan eragin zuzena izan duena, dakigunez: Gasteizko elizbarrutian eta Ordena erlijiosoetan nabariak izan dira behin eta berriz, XX. mendean, eliz sektore ezberdinek izandako jokabide linguistiko ezberdinak eta kontrajarriak. Premiazkoa da, hortaz, ezberdintasun horiek neurtu eta definitzea, Hierarkiari, dagokiona egotziz, eta klero xumeari ere berea emanez, eta eliz azpi-erakundetan beharrezko bereizketak azpimarratuz (klero erlijioso/sekularra, erlijiosoak/erlijiosak, Ordenak/laikoen erakunde pastoralak, etab.). Guztiotan jite eta jarrera beregainak suma litezke euskararen eta euskaldungoaren aurrean, eta baita hizkuntzaren normalizazio-prozesuko eginkizunen aurrean ere.

4. Bistan dago, ba, bai gai-esparruen aldetik, bai arazoaren protagonisten aldetik, euskararen, euskaldungoaren eta Elizen

arteko *historia hau ez dela zapala* eta kolorerik gabea; aitzitik, aldakorra eta zuri-beltzen arteko kolore guztiak har ditzakeena suertatu da, eta praxi soziolinguistiko ezberdinak ditu. Etxeparek Ernazimentuko humanisten ideiekin hitzegiten zuen hizkuntzaz; Leizarragak, ostera, bestelako kezka zituen (Erreforma kalbindarra), edota Donibane-Sarako idazleek Kontrarreformako Eliza latin-erromatarraren barnean lanegin behar zuten, edo, adibide bezala nahiago bada, Vatikanoko II.aren ondoko eliztar euskaltzaleek beren itzulpen-lan itzelean normalizazio-uneko arauekin topo egin dute; zerikusi gutxi zuen horrek, esate baterako, Mogel-ek izan zitzakeen inguru-baldintza soziolinguistikoe-kin. Garibai, Poza edo Etxaberen ondoren (kasualitatez bezala, hirurak laikoak), Etxeberri Ziburuko jakintsuak, Klaberia salariatariak edo Axular idazleak (kasualitatez hirurak elizgizonak) haiekiko hirukote kontrajarri bat osatu zuten, hau da, hizkuntzarekiko bi hautapen praktikoa erakusten dizkigute. Haiek euskararen erdal apologistak ziren; hauek, ordea, oso ohartuki gainera, euskal idazle bilakatu ziren, beste aurreko haien jokamolde linguistikoa salatuz.

Belaunaldietan zehar, espero zitekeenez, denborak bere eka-ria izan du euskararen eta Elizaren arteko hizkuntz politika honetan. Axular-ek ez zuen, Laramendi-k edo Kardaberaz-ek bezala, XVIII.eko bordonbarren politika linguistikoa ezagutu ahal izan, eta gutxiago Despotismo argizatuaren aldarre gaiztoak nozitu, bere argitalpen-lanetan.

Laramenditarrengandik aurrera mende t'erdiko jauzi bat egiten bada, eliztarrak ere, halaberrez edo borondatez, Eusko Pizkundeko proposamen linguistiko sozial abertzaleen artean aurkitzen dira. Elizbarrutiak gisa berri batean eratu dira, Ordena erlijiosoak Esklaustrazioaren ondorengoari buelta ematen ari dira... Eusko Pizkundeak eta beronek piztutako nazionalismo linguistikoak jo zituen eliztarrak ere. Susma liteke, Kardaberaz-en pentsamendu teologiko linguistikoak, bere eragina eta presentzia erabat galdu ez bazuen ere, gero eta aipatuagoa dugun Aitzolengan jite berritua hartu zuela, gutiz berria ez izanarren. Bestalde, adibide honi bere segida historikoa emanez, 1926an Intxaurrendok Iruñeko Seminarioan eskaini zuen gogoeta hartatik gure egunetaraino ere (hirurogei urte luze dira, eta nolakoak, gero!) egin da bide-urraketa berririk.

Bienbitartean, Hierarkia urrun dago, edo gorabehera handiko erizpideak ditu bere hizkuntz politikan; berorren bizpahiru

une gogora litezke: Gasteizko Sinodoan apunte llabur bat eskaini zitzaion hizkuntz arazoari (1885); 1910-1911an, ordea, Cadena Eleta gotzaina biziki arduratu zen pizten ari ziren hizkuntz eskeez; handik hona, aldaparik gairitu da, gaur eguneko Baionako apezpikuarenganaino (1987).

5. Gizarte zibilaren eta eliztarraren arteko oreka/desoreka mugituz joan diren neurrian, *Elizaren indarrak* eta *erantzukizunak* aldatu egin dira hizkuntzen inguruko arazoetan ere. Estatu modernoaren garapen instituzionalak, gizartean bere presentzia birmoldatzera eramane du Eliza. Hark politika linguistiko bat diseinatu eta egikaritu ahala, honek ere berea birpentsatu egin izan du, eta orobatsu gizartean hizkuntz kontzientzia eta erakundeztapen instituzionala berreratzean, Elizak ere berea berrikusi egin du. Jokabide dialektiko horretan, batzuetan bera izan da aurrezale, bide berri hobeak urratuz, eta bestetan, kanpotik errealtate bortitzagoren batek behartu edo irakatsita hartu ditu bere erabakiak. Jarrera linguistiko orokor batzuk guztiz aldakaitzak izan ditu Eliza erromatarrak menderen mendetan (latin-zentralismoa), baina bera izan da lehenengo hainbat hizkuntzari gramatika eta hiztegiak sortu eta erabilera ofizialak (mugatuak) airtzen. Gurean ere halatsu gertatu da.

Batez ere, interes ez hain libreak nagusitu direnean (joan den mendetik hona garatu den irakas-sistema gogora genezake hemen), zailagoa gertatu da interes jakin batzuetan mamituriko barruti horietan aldakuntza soziolinguistikoak egin ahal izatea: horregatik ere bai, errazagoa izan da, oro har, elizatik kanpo (eta ondoan) ikastola sortzea, eliz ikastetxeak euskalduntzea baino. Hala ere, bestelako egokierarik gertatu denetan, eliz barneko aginte-sarea bera izan da aldakuntza egoki batetarako tresnarik erosoena eta emankorrena, eta faktore euskalduntzaile erabakiorrena.

Berriz ere, alor eta uneak, erakunde, azpi-erakunde, talde eta gizabanakoak ongi bereiztekoak dira, Euskal Herriko elizen historia linguistikoak seriooki ezagutu nahi badira. Eliztarrek ez dituzte, garai guztiakin berdinki ondu edo txartu euskararen egoera (*status*) eta altxorra (*corpus*). Eliztarren (kontra)euskalgintzaren zentzua, edukinak eta balioa beharrezko nabardurekin behatu beharko dira, ba.

6. Ohar arrunt orokor hauek egiteak, pentsa daitekeenez, kezka bat du atzean. Hemen aipatzen dugun Euskal Herriko Eli-

zaren euskalduntasunaren edo erdalduntasunaren historia honek patxadaz heltzea merezi duela uste dut.

Gure historiaren kapitulu hau, esan beharra dago, nahikoa *partez eta aldez*, edo *interesatuki*, idatzi izan da gure artean. Badago lan laburrik franko, inoiz baita luzeagorik ere. Baina apenas topa litekeen zentzu kritiko libre batekin egindako lan zabalik. Geroko objektibotasun birjina garbitan sobera sinetsi gabe ere, badirudi —hasteko— arlo honetan daukagun historiografia-ri, kritika itxuroso bat egin beharko zaiola.

Gaiak, ordu batzuk eskaintzea merezi duela esango nuke. Azken ordukoak aparte, mendeak zehar euskarari ez zaio aitortu izan erabilera ofizial baterako eskubiderik, modu orokor instituzional batean bederen (ditugun salbuespen oso mugatuak ahortzi gabe: Errioxa Garaian, c. 1239; Kalagurriko Sinodaletan, 1602, 1621, 1700; Nafarroa Behereko Foruen oharretan, 1611; eta hurbilago: XIX.eko Junten zenbait erabakitan). Utzikeri edo pertsegizio-politika sumatzen da arau idatzietan, nahiz eta erakunde publikoen praxi mintzatua arruntki tolerantzia handikoa izan, itxura guztiz.

Elizak, ordea, euskararen arazoari beste gisa batean heldu zion Kalagurriko Sinodaletan, eta leku eta egiteko ofiziala aitortu zion; gero, besterik da, arau haien praktikatzea nolakoa izan zen, eta haiek nola bete ziren. Ez dira ahortzi behar, batetik Eliza erromatar latinoa zela hemengoa, eta, bestetik, hizkuntza erromanikoak presente egon direla azken milakadan Euskal Herriko zenbait eskualdetan eta klase jaso batzuren ezpainetan, gutxienez. Horiek horrela, hamazazpigarren mendetik aurrera, gure erakunde sozialetatik euskara ofizialki aintzakotzat hartu duen bakarra, Eliza izan da. *Kasu historiko honek, beraz, interes berezia du euskararen porrot sozio-instituzional tamalgarria aztertze-ko*, hau da, gure herriak bere betidaniko hizkuntza erakunde publikoetara eramateko izan dituen ezina edo borondaterik eza aztertu ahal izateko. Prospekzio sozio-historikorako puntu pribilegiatua dela esango nuke, beraz, Elizaren hau.